El 'precariat' davant la crisi: reptes i oportunitats

Míriam Arenas Conejo*

Resum

La crisi econòmica, política i social desplegada arran del col·lapse financer de 2008 ha aguditzat els processos de precarització que venien produint-se a Europa a les darreres dècades. Aquesta expansió de la precarietat ha impulsat la popularitat del concepte de *precariat* que, inicialment utilitzat en les anàlisis de les transformacions del mercat de treball, s'ha anat convertint en un marc de referència des del qual fer convergir les lluites polítiques de diversos col·lectius. Així, el text proposa una anàlisi de la situació de les persones amb feines precàries en relació amb la d'altres grups socials: les persones que no viuen directament del seu treball (perquè reben una prestació social) o aquelles que es dediquen a realitzar treballs no remunerats (com les tasques domèstiques i de la cura). L'objectiu és reflexionar sobre els reptes i oportunitats del precariat com a potencial subjecte polític orientat al canvi social des de l'heterogeneïtat d'aquestes experiències de la precarietat.

Paraules clau

precariat, crisi, treball, assistència social, cura

Recepció de l'original: 12 de maig de 2014
Acceptació de l'article: 19 de juliol de 2014

Introducció

Ja fa temps que «la precarietat està per tot arreu» (Bourdieu, 1997), tot i així, sembla que la crisi (econòmica, política i social) iniciada el 2008 l'ha fet més evident que mai, posant al descobert la fragilitat sobre la qual havíem construït la prosperitat de les darreres dècades. I ara, aquelles realitats que formaven part només del dia a dia d'una petita part de la població (atur, salaris inadequats per sobreviure dignament, manca d'habitatge, etc.) han començat a expandir-se com una taca d'oli, afectant cada vegada a més grups socials que se'n consideraven indemnes.

El concepte de *precariat* ja s'estava fent servir des de la dècada dels 70 i 80 per part d'alguns acadèmics i de moviments socials, especialment de França i Itàlia (Doerr, 2010), per fer referència al nombre creixent de persones que accedien a treballs temporals o estacionals (Standing, 2011). Però ha estat recentment, quan la precarietat ha començat a trucar també a les portes de les classes mitjanes i de les treballadores més acomodades, que la noció de precariat ha començat a popularitzar-se arreu d'Europa (Bauman, 2013, p. 26). En aquest procés d'expansió, també ha anat adoptant noves accepcions vinculades a l'experiència de treballs informals, atur i exclusió social, persones treballadores pobres, sobrequalificació laboral, així com certa noció de llibertat associada a la nova flexibilitat laboral (Standing, 2011). Aquesta pluralitat de circums-

(*) Doctoranda de sociologia a la Universitat de Barcelona. Llicenciada en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona, ha estat becària predoctoral del Departament de Teoria Sociològica de la Universitat de Barcelona, investigadora visitant del Centre for Disability Studies de la University of Leeds i ajudant de recerca a la Universitat Oberta de Catalunya. Adreça electrònica: miriam.arenas.bcn@gmail.com

Temps d'Educació, 47, p. 49-68 (2014) Universitat de Barcelona

tàncies ha fet que la interpretació sobre les implicacions socials del precariat siguin també ambivalents. D'una banda, s'ha presentat com a un col·lectiu victimitzat i sense capacitat d'agència. Segons aquest punt de vista, la precarietat laboral impediria tota anticipació racional i, en particular, el mínim de creença i esperança en el futur que són necessaris per revoltar-se contra el present (Bourdieu, 1997). Una posició que es traduiria en alienació, anomia, ansietat i ràbia i, en definitiva, en desencantament polític (Standing, 2011). Però, per altra banda, en els darrers anys, especialment arran de les polítiques d'austeritat aplicades a Europa, sembla que entre el precariat també s'hauria començat a desenvolupar un sentiment d'agència i de lluita per una vida millor, fent les primeres passes cap a la construcció d'una veu pròpia (Standing, 2013a).

L'objectiu d'aquest text serà fer una anàlisi d'aquestes interpretacions ambivalents entorn al concepte de precariat. Començarem fent un breu repàs a l'evolució històrica del treball a Europa, per veure com s'ha anat articulant la tensió entre seguretat i precarietat en el marc de les relacions laborals, junt amb els processos que han marcat la participació de diferents grups socials en aquests conflictes. En segon lloc, analitzarem fins a quin punt aquest concepte de precariat pot incloure també altres grups socials que, tot i viure al marge del mercat de treball, també (sobre)viuen en condicions de precarietat: es tracta de les persones que no treballen perquè no troben feina o perquè no poden treballar (per determinades característiques personals o perquè es fan càrrec de les tasques domèstiques i de cura de la seva llar). Una vegada explorada l'experiència de la precarietat des d'aquesta pluralitat de perfils, examinarem algunes de les dificultats i potencialitats que això pot generar de cara a l'organització política del precariat. És a dir, avaluarem si la precarietat només pot abocar cap a l'atomització, l'apatia, el populisme, la competitivitat i el cinisme o si, en canvi, entorn la noció de precariat hi ha la possibilitat de construir un nou espai d'aliances que articuli l'heterogeneïtat i fragmentació des d'un front comú de resistència.

Precarietat i treball

En la història d'Europa Occidental, el treball remunerat ha estat gairebé sempre vinculat a la precarietat. Seguint la genealogia elaborada per Robert Castel (1997), excepte al segle XX, la seguretat només ha estat patrimoni d'aquells que tenien propietats (en el sentit de no haver de dependre d'un treball per sobreviure), mentre que la majoria de la població ha viscut majoritàriament en condicions molt precàries.

Mercantilització del treball i desprotecció

Podríem dir que a l'Edat Mitjana la precarietat condicionava la vida de la majoria de la població, permanentment exposada a amenaces externes (guerres, crisis de subsistència, epidèmies, etc.) i a unes dures condicions de vida. En aquell moment, la precarietat general es compensava mitjançant les fortes xarxes d'interdependència que definien el conjunt del teixit social. Les relacions familiars de llinatge i veïnatge de la comunitat (dependència horitzontal) i les relacions de vassallatge (dependència vertical) eren els principals mecanismes per esmorteir els impactes d'una vida quotidiana molt exposada als riscos. A mesura que les societats feudals van entrar en crisi, aquestes relacions de dependència (dominació i subordinació) van començar a ser qüestionades i amb elles, els mecanismes de protecció social que portaven associades. En l'àmbit del treball, per

exemple, els gremis, la servitud o el treball forçat imposaven moltes restriccions i gràcies a la liberalització de la mà d'obra les persones treballadores van poder convertir-se en assalariades, això sí, lliures però sense cap tipus de protecció ni seguretat. Era assalariat aquell qui no era res i no tenia altra cosa per intercanviar que la seva força de treball, fent d'aquesta una de les situacions més insegures, indignes i miserables (Castel, 1997, p. 31). Els assalariats estaven condemnats a «viure al dia» i amb unes condicions laborals que, en moltes ocasions, tampoc distaven gaire de les del treball forçat. Per tant, aquesta flamant llibertat, en la seva primera fase, es va convertir en una altra forma de coacció i servitud: la de la necessitat de treballar per poder sobreviure en un marc d'inseguretat i riscos.

A mesura que va avançar el procés d'industrialització i urbanització a Europa, aquesta precarietat inicial es va acabar transformant i cronificant en importants bosses de pauperisme: una nova forma de pobresa, associada a la misèria material i a la *dessocialització* intrínseca de la vida moderna (especialment a les ciutats, on no existien les xarxes primàries de protecció pròpies de les societats tradicionals). Per tant, la combinació de la mercantilització de les relacions laborals junt amb una reducció de la mida dels nuclis familiars va acabar configurant una vulnerabilitat de masses inèdita: a diferència de l'època feudal, la misèria i els riscos de dissociació social van deixar de ser una realitat marginal i vinculada a grups socials estigmatitzats, per passar a ser un risc estructural que afectava bona part de la població, tant a les ciutats com al camp. La magnitud de la problemàtica de la pobresa començava a ser tan important que es va plantejar la necessitat de desenvolupar noves estratègies per reconduir la situació, ja que la gestió (i legitimació) de la pobresa que tradicionalment s'havia fet des del Cristianisme resultava ja insuficient. La figura del pobre havia estat sempre el mitjà necessari a través del qual el ric exercia la virtut suprema cristiana, la caritat. S'establia així un comerç on ambdues parts guanyaven, el primer es salvava espiritualment i el segon, materialment (Castel, 1997, p. 46). Però a mesura que el liberalisme guanyava pes polític i el pauperisme en augment a les ciutats començava a amenaçar l'ordre social, es va assentar la idea de lluitar contra «el desordre» des d'una nova visió reformista sobre la misèria del món capitalista. Inspirada en el pensament il·lustrat de l'època, aquestes intervencions es fonamentaven en la legitimitat del saber i en l'autoritat basada en la competència. Sense abandonar completament l'esperit caritatiu i tutelar, les accions de tipus filantròpic es van començar a plantejar com alternatives a les iniciatives d'inspiració religiosa. Es tractava d'una manera de fer política sense estat, del qual únicament s'esperava un paper reactiu (posar ordre en cas de turbulències socials) però mai preventiu (actuar sobre l'origen del conflicte), ja que en cap moment es pretenia tocar l'estructura fonamental del capitalisme (Castel, 1997, p. 243-244). Però atès que les condicions de vida no deixaven d'empitjorar, afavorides per l'entorn que oferien les grans concentracions industrials, les classes treballadores van començar a organitzar-se políticament i en sindicats, amb plantejaments que buscaven trobar solucions atacant el problema del pauperisme des de l'arrel. Allò que es començava a qüestionar no era únicament els efectes perversos del sistema econòmic i social vigent sobre la classe treballadora; també es discutien el principis de la filantropia, que assumien l'existència d'un desnivellament entre els diferents subjectes que fa impossible un contracte social pensat com a intercanvi recíproc. Per tant, la classe treballadora va començar a reivindicar no només solucions contra la pobresa, sinó principalment el seu reconeixement com a subjecte

polític i en igualtat de drets, per poder canviar les regles del joc que estaven en l'origen de les seves dures condicions de vida.

La construcció de la protecció

L'estat social serà la resposta que s'acabarà generant com a resultat d'aquest antagonisme social: un nou tercer actor entre «els poetes de la moralització del poble» i «els partidaris de la lluita de classes» (Castel, 1997, p. 269), és a dir, entre els defensors de la propietat burgesa i les reivindicacions socials d'apropiació de la classe obrera. Amb l'estat social es va aconseguir contrarestar l'estructura massa fràgil del lliure contracte de treball sense que el règim de la propietat privada es veiés afectat. Això va ser possible gràcies a la creació de la seguretat social obligatòria emparada per l'estat de dret. Gairebé de manera excepcional a la història occidental, amb aquesta nova tecnologia s'aconseguia vincular per primera vegada la seguretat al treball. Es tractava d'una nova forma de propietat social individual (un patrimoni amb origen i regles de funcionament social, però amb funció de patrimoni privat) complementada amb la propietat social col·lectiva dels serveis públics (Castel, 1997, p. 311). Allunyada del marc de l'assistència social i/o tutelar, la seguretat social obligatòria va aconseguir dignificar la condició salarial. Concebuda en un context de fort creixement econòmic, el pensament de progrés il·limitat que l'acompanyava permetia, a més a més, somiar amb la possibilitat de millorar les condicions de vida únicament des del treball (com a mínim, per a les futures generacions): ser assalariat va deixar de ser una situació provisional de la qual s'esperava sortir en algun moment. Així, en detriment de la importància de la propietat, la comunitat i la família, la divisió social del treball es va convertir en el nou eix vertebrador de l'estratificació i de les identitats socials a les societats modernes occidentals (Castel, 1997, p. 374).

No obstant, aquesta seguretat no va arribar a totes les persones treballadores per igual. D'una banda, no podem entendre la societat salarial sense la figura del *breadwinner* (el cap de família que aporta els ingressos a la llar) i la seva repercussió per al treball remunerat de les dones. Com exposen Fraser i Gordon (2013), la independència i autonomia reivindicada per les teories liberals hegemòniques al segle XVIII i XIX van deixar sense qüestionar una de les formes de subordinació fonamentals: la del treball al capital, és a dir, la dependència de les persones que només disposen de la seva força de treball per sobreviure. Gràcies a una metamorfosi virtuosa, allò que inicialment es considerava un «salari d'esclaus» (un sou a canvi de la força de treball) es va acabar convertint en una font d'independència econòmica. És a dir, de manera paral·lela a la dignificació de la figura de l'assalariat, els homes treballadors van poder començar a construir la seva «independència» en base a la pròpia capacitat de mantenir econòmicament a la seva família (la dona i les filles i fills) en tant que *breadwinners* (Fraser i Gordon, 2013, p. 91). Naixia així un nou concepte d'independència, assentat en l'oposició a qualsevol altra forma de dependència masculina adulta (principalment, homes que no podien treballar, pobles colonitzats i esclaus) i en complementarietat amb les úniques formes de dependència considerades positives (la de les seves dones i infants) (Fraser i Gordon 2013). Per tant, les mesures de protecció social desenvolupades en el marc de la societat salarial es van adreçar especialment a la figura del *breadwinner*, és a dir, per cobrir aquelles situacions en què els homes no podien treballar, per motiu de malaltia, disca-

pacitat, atur o envelliment. L'estat social protegia principalment els homes treballadors i les seves famílies (normatives) dels capricis del mercat de treball i protegia el mercat de la carència de demanda (Fraser, 2013). De totes maneres, això no va implicar que de manera immediata totes les dones i els nens deixessin de treballar: els salaris de la majoria dels homes eren tan baixos que, de la mateixa manera que a les societats preindustrials, en molts casos encara era necessària la contribució de la resta de la família (dones i infants) als ingressos familiars. La figura del *breadwinner* va ajudar els homes a reivindicar un augment dels sous equiparable a un salari familiar, un triomf que, entre d'altres impactes, va permetre l'abolició del treball infantil. Però aquesta dinàmica acabaria comportant que l'únic treball considerat legítim per a les dones quedés restringit a l'espai domèstic i sense remuneració: fer-se càrrec de mantenir la llar i les tasques de cura, de manera directa i/o supervisant qui les executava (majoritàriament, també dones). Per tant, si bé la figura del *breadwinner* va permetre una millora de la capacitat econòmica de les famílies normatives, en contribuir a la invisibilització i estigmatització del treball (remunerat i no remunerat) de les dones, va tenir també uns efectes especialment negatius per a nuclis familiars que no seguien aquest model, com per exemple en el cas de les mares solteres (Fraser, 2013).

D'altra banda, si bé les proteccions socials havien estat una reivindicació de les classes populars cristal·litzades en el marc del fordisme (treballadors regulars, racionalització del treball, consum de masses, estatut social, propietat social i serveis públics), a partir de la dècada dels anys 30 del segle XX, comencen a proliferar noves professions salarials que acabaran minoritzant, degradant i desplaçant la classe treballadora de la seva centralitat en la societat salarial. Aquesta nova classe assalariada burgesa, emparada per l'estat, va aconseguir beneficiar-se de l'expansió dels drets socials i laborals aconseguits amb la lluita obrera, mentre que simultàniament va fer grans esforços per distanciar-se de la seva cultura i estils de vida. Com a resultat, aquesta dinàmica de salarització massiva de la societat centrada en mecanismes d'estratificació va acabar substituint la lluita de classes de finals del segle XIX, per un antagonisme basat en els llocs de treball i les categories al llarg del segle XX (Castel, 1997, p. 352-355), que a la llarga tornaria a empitjorar la situació relativa de la classe treballadora.

La nova precarietat: als marges de la seguretat

Tot aquest escenari es veurà profundament afectat per les transformacions que a partir de la dècada dels 70 comencen a produir-se tant a nivell econòmic com social. Amb l'adveniment de les societats postindustrials a l'Europa Occidental, el paradigma del treball homogeni i estable (feines a temps complert, programades per durar i enquadrades pel dret del treball) sobre el qual s'havia edificat la «zona de seguretat» va començar a ser substituït per noves formes de treball molt més diverses i discontínues. El nou mercat econòmic global va permetre que el món empresarial trenqués unilateralment la relació de dependència recíproca (i local) entre capital i treball (Bauman, 2013, p. 27), de tal manera que el capital es va començar a desplaçar des de territoris on les conquestes socials i l'organització sindical eren més sòlides, a d'altres països on aquestes drets no estaven tan consolidats. La deslocalització va afavorir la competitivitat (desigual) entre els treballadors a escala mundial i, en definitiva, l'abaratiment dels salaris (Bourdieu, 1997). Com a conseqüència, a aquells països on s'havien conquerit

més drets socials els sous van començar a baixar i cada vegada menys llocs de treball oferien un salari que per si sol permetés subsistir a una família, mentre que proliferaven noves modalitats contractuals temporals i a mitja jornada. Això va generar que moltes dones es «veiessin obligades» a (re)incorporar-se al mercat de treball remunerat per poder complementar els ingressos familiars (Fraser, 2013). Aquest procés també es va veure afavorit per l'apropiació per part de les lluites feministes de la idea del salari com a font d'independència econòmica (Standing, 2011), ja que a l'últim terç del segle XX no quedava cap model adult de dependència considerat positiu i s'esperava que tothom treballés al mercat laboral reglat (Fraser i Gordon, 2013, p. 101). Això va suposar que les formes de «dependència» adulta que van continuar existint, és a dir, totes aquelles persones que per diferents motius no podien viure ni del seu treball ni del seu patrimoni (ni del seu matrimoni, en el cas d'algunes dones) quedessin encara més fortament estigmatitzades.

No obstant, poder accedir a un treball remunerat va permetre a moltes dones pensar en la possibilitat d'alliberar-se del rol de mestressa de casa i començar a plantejar altres models familiars i nous estils de vida. Una immersió en el mercat laboral reglat que va tenir també un altre impacte: l'externalització de les tasques domèstiques i de la cura (o com a mínim, d'una part) de les que tradicionalment les dones venien fent-se càrrec. En molts casos, aquest treball no remunerat es va traspassar cap a d'altres dones de la família extensa, o en cas de tenir prou poder adquisitiu, es va mercantilitzar (del Río, 2004) en forma de llocs de treball molt precaritzats, informals i sempre en risc de caure en lògiques de servitud (Castel, 1997, p. 451). Per aquests motius, hi van accedir principalment dones immigrades i/o sense qualificació, reproduint la lògica tradicional que emmarca la cura en un context de desigualtats de gènere, classe i ètnia, sovint imbricades entre si i amb d'altres desigualtats regionals i internacionals, a través de les cadenes globals de cura (del Río, 2004).

El desbordament de la precarietat

Per tant, la crisi de 2008 va aparèixer en un moment en què la població europea ja sumava algunes dècades de «vulnerabilitat virtual», com a resultat del procés de fragilitat general que venia minvant les bases de la protecció social construïda durant el fordisme. Així, la crisi ha contribuït a accelerar els processos de caiguda des de la «zona de seguretat» a la de «precarietat», facilitant el creixement del *precariat*, el qual integra persones amb perfils cada vegada més diversos (Castel, 2010). Ens trobem davant d'una expansió cap al centre de la societat salarial d'aquelles condicions de precarietat laboral que eren pròpies únicament de situacions considerades marginals. És a dir, és possible parlar d'una *feminització* de les condicions de treball, en tant que les característiques tradicionalment definitòries del treball femení remunerat o no remunerat (informalitat, baixos sous, desprotecció, etc.) s'estan generalitzat al conjunt de la població (del Río, 2004; Standing, 2011; Beck, 2012). També podríem dir que es tracta d'una extensió de característiques típiques d'una part de la classe treballadora: «l'exèrcit de reserva»[1] i l'economia informal absorbeix també persones procedents de classes mitjanes (Slater,

(1) Un segment del mercat laboral amb prou flexibilitat i qualificació com per respondre a les fluctuacions empresarials a curt termini.

2010). Finalment, es tractaria d'una *brasilització d'Occident* (Beck, 2012), en tant s'adopten característiques del mercat laboral de països d'economies emergents: baixos salaris, falta d'estabilitat, incertesa contínua, disfunció de l'estat del benestar, degradació professional de les persones amb titulacions, temporalitat i/o informalitat (Sowa, 2013). Per tant, més que de realitats totalment inèdites, en aquests darrers anys ens trobaríem davant d'un procés d'expansió, intensificació i desplaçament social i geogràfic de determinades condicions de treball que ja existien, cap a sectors socials que fins no fa tant de temps podien gaudir d'una millor situació laboral i amb expectatives de mobilitat social més àmplies.

Precarietat, més enllà del treball

L'expansió de la precarització no ha arribat únicament a les persones que tenen accés a un treball remunerat. Com un efecte dominó resultat de les polítiques d'austeritat iniciades a partir de 2010, la precarietat està també present a la realitat quotidiana de persones que no participen del mercat laboral: la població sense feina i/o sense ingressos.

Contra l'atur, precarització?

Amb l'adveniment de les societats postindustrials s'ha anat reduint progressivament l'oferta de llocs de treball a les societats occidentals (Beck, 2012), tant entre persones amb baixos nivells de qualificació com entre aquelles que tenen titulacions. Això ha generat un augment de la no-ocupació massiva i del nombre de treballadors *supernumeraris* o en situació d'inactivitat forçada (Bourdieu, 1997; Castel, 1997). Davant d'aquest problema d'atur estructural, la precarització sovint ha estat presentada com un «mal menor» per facilitar la creació de nous llocs de treball. No obstant, el resultat és que les fronteres entre aquells que treballen i aquells que no ho fan siguin cada vegada més difuses, ja que un gruix important de la població ha començat a viure en una contínua intermitència entre aquestes dues situacions. Un procés que, si hi sumem un afebliment de les xarxes de protecció primària, també incrementa el risc d'acabar caient en l'exclusió social, o en termes de Castel, de passar de l'esfera de la vulnerabilitat (precarietat del mercat de treball i fragilitat de les xarxes de protecció primàries) a la de la desafiliació[2] (persones allunyades del mercat laboral i aïllades socialment) (Martin, 2013)[3]. Per tant, cada vegada és més difícil distingir entre els que estan *in* i els que estan *out* i més aviat ens trobem amb un *continuum* de posicions que es contaminen recíprocament (Castel, 1997, p. 446).

Les polítiques d'austeritat engegades a Europa a partir de 2010 s'han orientat a retallar la despesa pública tot just quan augmentava la demanda de protecció social: creix el nombre de demandants a mesura que persisteix l'atur i les prestacions contributives

(2) Castel (1997, 2010) fa servir la noció de desafiliació en substitució a la d'exclusió social, amb la premissa de què és impossible viure al marge de la societat, tot destacant així, la interdependència, sovint invisibilitzada, entre el centre i els marges de la societat.

(3) Les polítiques d'integració social engegades a la dècada dels 70 en alguns països europeus van intentar redreçar aquest problema. No obstant, en no incloure mesures de caràcter veritablement universal i acompanyades de reformes de tipus estructural, allò que van generar va ser la cronificació dels seus beneficiaris en aquest estatut entre la precarietat i la desafiliació, lluny de la integració que aspiraven aconseguir (Castel, 1997, p. 426).

s'esgoten, fent que s'hagi trencat el perfil del «beneficiari típic» d'aquest tipus de serveis. De fet, a l'Estat espanyol, ens trobem ja que el nombre de persones que reben prestacions assistencials supera el de receptores de prestacions contributives (Requena, 2014) i, en un context de debilitament d'un estat del benestar ja força deficitari en comparació al d'altres països europeus abans de la crisi actual (del Pino et. al, 2014), es multipliquen el nombre de llars que no reben cap tipus d'ingrés (Gómez, 2014). Per tant, de la mateixa manera que va succeir amb els programes d'ajustament estructural que es van dur a terme a diferents països d'Amèrica Llatina, Est Asiàtic i Àfrica Subsharianа entre 1980 i 1990, aquestes mesures estan tenint un preocupant impacte en l'augment dels nivells de pobresa i desigualtat també a Europa (Oxfam, 2013).

La (in)capacitat laboral

I si bé és cert que hi ha moltes persones que no treballen perquè no troben una feina, hi ha una part de la població que tampoc no pot treballar, independentment de si hi ha més o menys demanda de mà d'obra al mercat laboral. Es tracta d'aquells casos que per diverses circumstàncies personals no poden garantir la pròpia supervivència amb el seu treball. En aquest sentit, la crisi també ha contribuït a diluir la separació que tradicionalment ha caracteritzat les polítiques socials entre les persones treballadores i les que no poden treballar (*handicapologia*).

Sota el concepte de *handicapologia,* Castel (1997) aplega el conjunt heterogeni de persones que a cada societat i/o moment històric, tenen en comú el fet d'estar eximides de l'obligació de treballar. Tot i que poden variar, hi trobaríem principalment les persones exemptes de treball per motiu d'edat (tant la infància com la vellesa), condicions físiques o mentals (persones amb discapacitat o malalties), o d'altres característiques específiques (com per exemple alguns grups de dones, a determinats moments i societats). Aquesta distinció ha servit principalment per a diferenciar entre les situacions de pobresa considerades mereixedores d'assistència social per poder sobreviure (*deserving poor*) i aquelles que no tindrien dret a rebre auxili per ser persones de les que s'esperava que es «guanyessin el pa amb la suor del seu front». A les societats tradicionals, era la pròpia comunitat d'origen qui acostumava a fer-se càrrec d'aquelles persones que no podien viure del seu treball, ja que abandonar-les afeblia la cohesió social del conjunt, indispensable per a la supervivència col·lectiva (Castel, 1997, p. 36)[4]. Però a mesura que les societats es van anar fent més complexes, l'atenció a aquestes persones es va començar a institucionalitzar i l'assistència va passar a ser objecte de pràctiques especialitzades, primer de l'Església i posteriorment també de l'estat, moltes vegades desenvolupades en espais desvinculats del territori d'origen. Aquestes intervencions estaven orientades a construir una sociabilitat secundària i uns sistemes relacionals independents dels grups de pertinença familiar, de veïnatge i de treball (Castel, 1997, p. 40-41). A més a més, en el marc de la sospita i repressió que ha acompanyat sempre l'atenció a la pobresa, l'accés i permanència a aquests serveis d'atenció han estat normalment sotmesos a tota una sèrie de filtres, destinats a controlar i verificar que les persones que reben assistència social realment complien els criteris establerts a cada moment. Tots

(4) Si bé ja existien els rodamóns, persones desafiliades i sense treball, aquests habitaven en grans espais despoblats que quedaven al marge de les comunitats (Castel, 1997, p. 40).

aquests processos i serveis han anat configurant progressivament un important aparell institucional, tècnic, professional i reglamentari que, impulsat des de l'estat i amb una especialització creixent, ha fragmentat, atomitzat i estigmatitzat els seus beneficiaris (Castel, 1997; Fraser i Gordon, 2013). Per tant, part del sistema assistencial no ha acabat de desprendre's completament de la seva funció originària de mecanisme de control social. És a dir, mentre que la seguretat social es construïa des de criteris d'universalitat, incondicionalitat i solidaritat intergeneracional, amb una concepció de les prestacions com a retorn de la contribució feta per la persona treballadora, la xarxa assistencial no va abandonar del tot la visió degradada de la solidaritat, pròpia del model tutelar i caritatiu. Els seus beneficiaris van continuar sent percebuts com a «assistits en situació de dependència», en contraposició a la figura del *breadwinner,* paradigma de la persona independent i que contribueix a la reproducció del sistema amb el seu treball (Fraser i Gordon, 2013). Unes percepcions que es reforcen per tota mena de discursos de constricció moral que tenen per objectiu incentivar el treball com a principal via de subsistència: millor ser *working poor* que un «paràsit social». Davant d'aquesta disjuntiva, la posició social de les persones que no poden assegurar la seva independència social pel treball o patrimoni queda totalment degradada, les situa com a ciutadans de segona categoria i les exclou del reconeixement de participació en les relacions d'interdependència que articula l'esfera d'integració social (Castel, 2010, p. 432).

En aquesta cruïlla entre la voluntat i no de treballar i la capacitat o no de fer-ho destaca especialment el paper que juguen les persones amb diversitat funcional, tradicionalment sotmeses a la inexistència social i a la vulneració dels seus drets ciutadans (Ferreira, 2011, p. 7). En tant que els criteris de la handicapologia són sempre flexibles, la seva suposada (in)capacitat de treballar ha estat modificada en funció de cada moment històric. Així, per exemple, abans de la Revolució Industrial, quan les llars eren els principals espais de treball, no només les dones sinó també les persones amb diversitat funcional i els nens participaven de les tasques productives. Però quan la industrialització va impulsar la producció econòmica fora de l'àmbit familiar, les persones amb diversitat funcional van començar a quedar-ne excloses (Sheldon 1999, p. 646): una estructura ocupacional i un mercat de treball més complexos dificultaven les seves opcions per trobar una feina, motiu que va servir per legitimar la seva progressiva segregació en institucions especialitzades (Barnes et al., 1999). No obstant, la seva capacitat per al treball industrial no ha estat qüestionada en moments en què hi ha hagut grans dèficits de mà d'obra, com per exemple al Regne Unit i als Estats Units durant la Segona Guerra Mundial, quan es va animar a les persones amb «discapacitat» a incorporar-se a la indústria de la guerra[5]. De tal manera que quan la prioritat ha estat reduir el nombre de població activa s'han facilitat els processos d'incapacitació laboral i d'accés a prestacions assistencials, mentre que en moments com l'actual, en què l'objectiu principal és la reducció de la despesa social, es torna a fomentar l'*ocupabilitat* de les persones amb diversitat funcional. Novament el Regne Unit ens serveix d'exemple, en tant que s'està obligant les persones amb diversitat funcional que reben prestacions a passar per un

(5) Veure per exemple, la secció destinada als anys 1914-1945 a la història de la discapacitat a la web de l'English Heritage (http://www.english-heritage.org.uk/discover/people-and-places/disability-history/1914-1945/), o el vídeo de propaganda de guerra dels Estats Units, finançat per la Firestone Tire and Rubber Company (https://archive.org/details/AllOutfo1943).

control de paràmetres (re)medicalitzadors, per tal d'establir (o no) la seva capacitat per al treball (Standing, 2011), tot generant un important moviment de protestes[6]. En aquest procés, aquelles persones categoritzades amb una «discapacitat episòdica» (resultat de malalties cròniques, per exemple) són les que corren un major risc de quedar atrapades en un espai intermedi al qual no se'ls reconeix la incapacitat per a treballar (i per tant, el dret a una prestació), però que per les seves necessitats personals, tampoc tenen opcions d'accedir a llocs de treball de qualitat (sense les adaptacions adequades). El resultat més probable serà que caiguin en feines precaritzades, on entren en un cercle de desavantatges i inseguretat que, en definitiva, pot acabar intensificant les seves dificultats mèdiques o originar-ne d'altres (Standing, 2011). Aquesta situació fa de les persones amb diversitat funcional un dels col·lectius més afectats per la situació econòmica actual (Standing, 2013b). D'una banda, perquè es produeix una dinàmica que incentiva (de manera més o menys indirecta) el pas de l'àmbit assistencial al mercat laboral, amb unes condicions molt precaritzades, i de l'altra, perquè aquelles persones que no tenen cap opció d'incorporar-se a una feina remunerada, en haver estat desplaçades del lloc preeminent que ocupaven en el rànquing de la *vulnerabilitat social* (Jiménez i Huete, 2010), han de «competir» amb d'altres col·lectius en el repartiment d'uns recursos públics cada vegada més escassos.

Finalment, hem de fer esment també als dos altres grans col·lectius que integren la handicapologia per motiu d'edat, la infància i les persones grans, que tampoc han escapat als pitjors efectes de la crisi. Pel que fa a les nenes i nens, estan patint igual o de manera més greu les seves conseqüències i d'una forma molt més invisible, a la vegada que són un dels col·lectius que tenen menys oportunitats per enfrontar-s'hi per si mateixos (González-Bueno et al., 2012, p. 6). Així, tot i que a l'Estat espanyol la taxa de pobresa infantil és més extensa, severa i intensa que la de la població adulta, la inversió de recursos públics en la infància continua essent netament inferior a la de països de l'entorn. I mentre que la precarització laboral i l'atur ha duplicat el pes de les prestacions socials en l'economia de les famílies amb nens més pobres, fent-se especialment rellevants per a la seva subsistència, la capacitat de reducció de la pobresa d'aquestes prestacions continua sent molt limitada (Cantó i Ayala, 2014). De la mateixa manera, davant la falta de polítiques socials adients, les persones grans estan assumint el paper de xarxa social primària de protecció, tot fent-se càrrec de la responsabilitat de mantenir econòmicament membres de la seva família amb uns ingressos econòmics insuficients (o directament inexistents) (Castro, 2013, p. 18). En molts casos, s'ha produït una inversió del flux de solidaritat intergeneracional propi de l'estat del benestar: les persones grans han passat de «sustentats» a «sustentadors» de les següents generacions. En la mesura en què continuï el cercle viciós d'atur i austeritat, al que s'ha de sumar la pèrdua del poder adquisitiu de les seves pensions, les persones grans també acabaran arrossegades a la precarització, posant en perill un dels últims suports sobre els quals s'ha mantingut la cohesió social en aquests últims anys (Castro, 2013; Cruces et al., 2013).

(6) Veure per exemple la web del moviment de protesta Disabled People Against the Cuts (DPAC): http://dpac.uk.net/

Un treball imprescindible, però no sempre remunerat

Finalment, a mig camí entre el treball remunerat i no remunerat, també cal tenir en compte l'impacte que està tenint la crisi en la distribució del treball de cura i reproducció. El fet que durant les últimes dècades les dones s'anessin incorporant al mercat laboral sense que ni els homes ni l'estat prenguessin un paper actiu en la redistribució d'aquest treball, del quals se'n fan càrrec principalment les dones, ha anat generant una «crisi de la cura». A saber, la incertesa sobre si podrem tenir cura de nosaltres mateixes, o de rebre i oferir cura a d'altres persones cada vegada que això sigui necessari (del Río, 2004). Així, els tímids avenços que des de l'estat del benestar s'havien aconseguit per pal·liar aquests problemes s'han vist ràpidament amenaçats arran de les polítiques d'austeritat. A l'increment de la precarització laboral i de l'atur de les dones, l'onada de reducció de la despesa pública ha arribat a les polítiques de suport a les tasques de cura i reproductives a l'Estat espanyol (com per exemple, amb la reducció de les prestacions de maternitat/paternitat o amb la infradotació econòmica de la «llei de dependència»). En aquells nuclis familiars amb poder adquisitiu, aquest dèficit continua cobrint-se amb una externalització i mercantilització de les tasques cap a d'altres dones. Però en un context d'atur massiu i d'abaixada de salaris com l'actual, aquest replegament de les polítiques socials està afavorint en molts altres casos una «devolució de les dones a les llars», tot posant de manifest que mai es va acabar de produir una veritable redistribució de les tasques reproductives entre dones i homes (Ezquerra, 2011, p. 192). Per tant, s'està reforçant el model *familista* tradicional, segons el qual les necessitats d'atenció i cura dels nuclis de convivència es cobreixen a través de la solidaritat familiar, encapçalada per les dones (Castro, 2013, p. 15). Una responsabilitat que condiciona els costos d'oportunitat d'aquestes dones per aconseguir una feina remunerada: incompatibilitat laboral, probabilitat de perdre el lloc de treball, efectes sobre la pròpia salut i sobre la pròpia vida afectiva i relacional (Comas, 2014) pesen negativament per trobar i mantenir una feina en un mercat laboral que, en si mateix, ja presenta enormes dificultats.

El precariat i l'acció col·lectiva

La precarietat, per tant, ja no s'emmarca únicament a l'entorn del treball sinó que abasta el conjunt de condicions materials i simbòliques, tot generant incertesa sobre l'accés sostingut als recursos essencials per al ple desenvolupament de la vida de cada vegada més persones (Precarias a la Deriva, 2004). Aquestes inseguretats són viscudes de manera diferent en funció de la situació personal (treball precari, assistència o desafiliació); però també dependrà d'altres factors com l'edat, el tipus de llar, el gènere, les qualificacions o la nacionalitat, per posar alguns exemples (Dörre, 2006). Afavorides per un context en què els marcs de temporalitat i regulacions que regeixen la integració de l'individu als diferents rols (socials i familiars) s'han fet més flexibles (Castel, 1997, p. 449), les polítiques neoliberals han anat accentuant els processos d'individualització. Una realitat que pot ser viscuda de manera ambivalent: per a persones amb una posició social assegurada es pot traduir en un nou passaport cap a la llibertat, mentre que a l'altre extrem, aquelles persones sense vincles forts ni proteccions socials poden viure aquesta independència com un càstig (Castel, 1997, p. 477).

Així doncs, l'experiència de precarietat que sustenta el precariat no respon a una definició unívoca, tot dificultant la seva conceptualització: ¿es tracta d'una nova classe

social en procés de construcció (Standing, 2011), d'una forma avançada d'explotació (Jasiewicz, 2013) o simplement d'una categoria social? (Bauman, 2013). Aquest és un debat que excedeix els límits d'aquest text. D'aquesta manera, ens centrarem en aquella qüestió on sembla que sí que existeix cert acord: en tant que el precariat és més el producte d'una divisió o polvorització que no d'un procés d'unió o integració, planteja un repte per a la seva organització política (Bauman, 2013, p. 27). D'entrada, l'heterogeneïtat de l'experiència de la precarietat dificulta trobar denominadors comuns des dels quals construir aliances, prescindint d'una identitat col·lectiva clara des de la qual simplificar-se i defensar-se. Això genera una complexa tensió entre la capacitat de fugir de la fragmentació impulsada des dels models neoliberals i la voluntat de desenvolupar una manera de fer política que no caigui en la reproducció de falses homogeneïtats (Precarias a la Deriva, 2004, p. 25). A falta d'aquesta identitat compartida i d'un projecte comú, fins ara el precariat s'hauria identificat més aviat per un conjunt d'absències, de l'experiència comuna de ser *denizens* (ciutadans de segona): persones que no tenen garantits els drets civils (no hi ha una llei que els protegeixi), polítics (no tenen representació política), culturals (no hi ha organitzacions o institucions que permetin reproduir la seva cultura), ni econòmics (no poden posar en pràctica la seva capacitat de treball) (Standing, 2013a, 45). El repte seria poder crear des d'aquesta absència un nou model de «seguretat social mínima» garantida a tota la ciutadania[7]. De la mateixa manera que es pretén combatre la incertesa, aquesta hauria d'arribar a tothom independentment de les seves característiques personals i de la seva relació amb el món del treball. En aquest sentit, podem entendre la popularitat que també han guanyat en aquests darrers anys les reivindicacions a favor d'una renda bàsica universal, una proposta nascuda a la dècada dels 80[8] (Standing, 2013a). Entre els arguments que es fan al seu favor hi ha, per exemple, el fet que una renda bàsica universal permetria dotar d'uns ingressos econòmics mínims al conjunt de la població, reduint considerablement el problema de la pobresa, independentment de cada situació personalment. A més a més, pel seu caràcter incondicional, evitaria la categorització associada a l'accés als recursos en el marc de la xarxa assistencial, afavorint així a eradicar l'estigmatització que venen arrossegant els seus beneficiaris.

Aquestes «noves» reivindicacions, no obstant, necessitaran també de noves estratègies polítiques per les pròpies característiques del precariat. Mentre que la classe treballadora, per exemple, se sentia una peça indispensable per al funcionament de la «maquinària social» (Castel, 1997, p. 446), el moviment obrer es podia plantejar com a una problemàtica d'integració (reformista) o de transformació de l'estructura social (revolucionària). En canvi, la pregunta de «qui em necessita?» no té una resposta immediata per al precariat (Gómez Villar, 2010, p. 214): de fet, el problema de partida és que

(7) Amb les possibles limitacions que això implicaria per a aquelles persones que no tenen reconeguda la ciutadania.

(8) Des d'aleshores les propostes sobre la renda bàsica han anat evolucionant i estenent-se arreu del món. Per més detalls, es pot consultar el web de la Basic Income Earth Network - BIEN (http://www.basicincome.org/bien), així com la Xarxa Renda Bàsica (http://www.redrentabasica.org/catala). Des de 2013 s'han posat en marxa diverses iniciatives polítiques en aquesta línia al nostre entorn, com per exemple, una iniciativa legislativa popular per a una renda garantida ciutadana al Parlament de Catalunya (http://www.rendagarantidaciutadana.net), una iniciativa legislativa popular per una renda bàsica al Congrés del Diputats (http://ilprentabasica.org), així com una iniciativa ciutadana europea per una renda bàsica incondicional (http://basicincome2013.eu/).

els seus membres sovint ni tan sols són considerats actors socials sinó peces prescindibles per al sistema (Castel, 1997, p. 22). La manca d'un rol social específic ha despertat les alertes sobre les possibles derives polítiques que podria prendre el precariat. Una de les hipòtesis que s'han plantejat seria una evolució cap al populisme de dretes, tal i com ja està passant en alguns països europeus. Aquesta tendència s'ha associat principalment als estrats socials intermedis que, veient bloquejada la seva possibilitat d'ascens, poden sentir que no tenen massa a guanyar però sí molt a perdre (Castel, 1997, p. 414). També s'han projectat possibles explosions de violència o de ràbia autodestructora, principalment entre aquelles posicions més properes a la desafiliació, des d'on es creu que és més difícil construir algun projecte de futur (Castel, 1997, p. 417). No obstant, aquesta associació del precariat (o com a mínim alguns dels grups que l'integren) amb l'extrema dreta ha estat considerat un posicionament demonitzador, alarmista i restrictiu en termes d'identitat de classe i agència (Jasiewicz, 2013, p. 156-157). De fet, també existeixen exemples de la capacitat del precariat per autoorganitzar-se i construir-se una veu pròpia, en base a una consciència de vulnerabilitat comuna (Standing, 2012, p. 2). En aquest sentit, una de les experiències embrionàries a destacar seria la del *MayDay*, iniciada el 2001 a Milà i que a partir de 2004 es va estendre també a altres ciutats europees amb el nom d'EuroMayDay[9]. Es tractava d'un espai comú de protesta per al Primer de Maig, convocat per persones immigrades[10] i població autòctona amb feines precaritzades de tot tipus[11] que, davant del poc recolzament de sindicats i partits polítics, van decidir traslladar les seves reivindicacions a altres activistes en l'àmbit de la immigració i de la justícia social i global (Doerr, 2010). Així mateix, enfront la percepció de no sentir-se concernides per les convocatòries de vaga general realitzades pels principals sindicats (perquè són persones a l'atur, que fan treballs reproductius no remunerats, que estan a l'economia submergida, etc.), a l'Estat espanyol també s'han fet convocatòries de vagues alternatives que tracten de cobrir aquest dèficit i generar nous espais de pressió, com per exemple, les «vagues de cura»[12], «vagues invisibles»[13] o «vagues de totes»[14]. Tot i que probablement han estat les noves formes massives de protesta que han anat cristal·litzant a l'Estat espanyol en els darrers anys, com serien els casos de la Plataforma d'Afectats per l'Hipoteca o el 15M, així com moltes de les altres iniciatives sorgides al seu voltant[15], el que podria ser considerat com les primeres passes del precariat per generar un moviment antagonista (Standing, 2013c). Per tant, la ràbia, la frustració i la indignació generades per la precarietat no només tendeixen a derivar cap a actituds apàtiques o violentes sinó que també poden ser redirigides cap a la creació

(9) http://www.euromayday.org/about.php

(10) Amb relacions laborals desregulades, sovint il·legals i molt probablement informals.

(11) Amb treballs atípics, temporals i/o flexibles tant en el sector de la producció material (permatemp), dels serveis i comerç (chainworkers), com del treball immaterial (brainworkers) (Precarias a la Deriva, 2004, p. 28).

(12) Alguns exemples serien la convocatòria del 29 de març de 2012 (http://www.pikaramagazine.com/2012/03/%C2%A1huelga-generalbizimodu-duin-baten-alde-emakumeok-grebara/), del 14 de novembre de 2012 (http://madrid.tomalaplaza.net/2012/11/06/14n-huelga-cuidados/). Per a una conceptualització d'aquesta proposta consultar el text de Precarias a la Deriva (2005).

(13) http://huelgainvisible.wordpress.com/

(14) http://feministesindignades.blogspot.com.es/2014/04/dissabte-26-dabril-assemblea-oberta-cap.html

(15) Veure per exemple «Mutaciones, Proyecciones, Alternativas y Confluencias 15M»: http://autoconsulta.org/mutaciones.php

de nous llenguatges i models organitzatius des dels quals plantejar noves maneres de fer política.

Apunts finals

En la lluita contra la precarització que encarna el precariat, no podem oblidar que existeix una precarietat originària (*precariousness*) constitutiva de la vida encarnada en la nostra corporalitat i *socialitat* que necessita ser protegida. Per aquest motiu, part de les reivindicacions actuals estan tornant a posar al centre del debat polític les necessitats bàsiques del cos humà (sostre, menjar, atenció sanitària, treball, llibertat de moviment i llibertat d'expressió), per davant de les dinàmiques mercantilistes que prioritzen l'eficiència i la racionalització i que són a la base de la precarietat induïda (*precarity*) contemporània (Butler, 2013). Per tant, si l'objectiu és acabar amb aquests processos de precarització que cada vegada estan fent més insostenible la vida, no podem obviar que la cura és allò en què es fonamenta la vida (del Río, 2004) i que, per tant, la lluita contra la precarització difícilment podrà eludir la qüestió de la «crisi de la cura».

Com exposa Fraser (2013), en aquests moviments serà important tenir en compte com es configuren tres dimensions que operen de manera simultània: les lluites emancipadores, la mercantilització i la protecció social. Com hem vist, la protecció que garantia l'estat social als treballadors va servir per alleujar els efectes desintegradors de la mercantilització del treball. No obstant, aquest model va acabar atrinxerant espais de dominació dels homes treballadors sobre d'altres col·lectius socials (aquells catalogats com a «dependents»). Així, quan el feminisme, com a mecanisme per alliberar-se de l'opressió, va posar l'èmfasi en l'accés de les dones al treball remunerat en igualtat amb els homes, de manera més o menys involuntària va acabar afavorint processos de mercantilització i precarització laboral (amb l'externalització de la cura), estimulats pels interessos econòmics associats a les polítiques neoliberals que s'estaven desenvolupant de manera paral·lela (Fraser, 2013, p. 235-236). Paradoxalment, aquestes mateixes polítiques neoliberals, que en el seu moment semblaven afavorir «l'alliberament de les dones», en l'actual context de crisi econòmica estan impulsant el retorn de moltes d'elles a l'espai domèstic. Com planteja Fraser (2013), en aquest sentit les lluites feministes tenen un paper clau en la reformulació dels sistemes de protecció social des d'una lògica emancipadora. És a dir, el repte consisteix a plantejar alternatives als processos de mercantilització basats en un model androcèntric d'independència, que devalua el treball de cura no remunerat, la interdependència i la solidaritat; nous models de protecció social que permetin que qualsevol persona, independentment del seu gènere, pugui dur a terme tant un treball remunerat com un treball de cura no remunerat (Fraser, 2013, p. 239). Això implicaria una transformació a tres nivells: el del mercat de treball, prioritzant una adaptació de les feines a les necessitats de la vida, i no a la inversa; el de l'estat, amb el desenvolupament de polítiques efectives en aquest sentit; i el dels homes com a col·lectiu, tot assumint el seu paper en la redistribució per gènere dels treballs de cura (del Río, 2004). Aquest procés obre un nou espai per a la creació d'aliances entre les diferents lluites emancipadores que podrien confluir en el precariat. A aquesta confluència caldria afegir les reivindicacions de les persones que necessiten de suport i/o assistència personal per poder desenvolupar les seves tasques quotidianes i participar al seu entorn en igualtat de condicions. Seria el cas, per exemple, de les

persones amb diversitat funcional, persones amb problemes de salut mental o persones grans que demanden noves formes de suport personal, més enllà del models convencionals de base familista, assistencialista o mercantil[16]. Unes demandes que, tant si es formulen des de paradigmes propers al de la vida independent o al de l'ètica de la cura, s'orienten a aconseguir un major control sobre les decisions que els afecten en la seva vida quotidiana, així com una major participació en la vida a la seva comunitat i entorn. És a dir, posen de manifest que, si bé és cert que tothom té els mateixos drets humans, hi ha persones que tenen necessitats addicionals per poder accedir a aquests drets (Morris, 2001).

Per tant, si el precariat ha de funcionar com a un agent de canvi social, té per endavant la tasca de construir un «nosaltres» ampli i inclusiu, que sigui capaç de recollir tota aquesta diversitat de situacions afectades per la precarització: persones que estan tant a dins com a fora del mercat de treball, amb ingressos econòmics insuficients o inexistents, que tenen d'altres persones al seu càrrec o que depenen d'altres per a poder subsistir econòmicament i/o vitalment, etc. Tornant al Regne Unit, en una enquesta elaborada el 2011 (Savage et al., 2013) ja s'hi incorpora aquest enfocament. El precariat és una de les set classes socials analitzades (en base a una conceptualització que combina tant el capital econòmic com el social i el cultural), diferenciada tant dels obrers tradicionals com dels treballadors emergents del sector serveis (aquests últims, més joves, amb més formació i amb més capital social i cultural), i aplega les persones amb més deprivacions socials, resultat d'un menor capital global (tant econòmic, com social i cultural). Segons aquesta enquesta, el precariat representaria aproximadament el 15% del conjunt de la població britànica i estaria integrat per persones de perfils molt diversos: a l'atur, treballadors de la neteja, persones dedicades a les tasques domèstiques, o treballadores del sector del transport i del petit comerç.

Així doncs, a diferència de la figura del proletariat que compartiria unes condicions laborals més homogènies, sembla difícil que el precariat pugui funcionar com a un subjecte central i adreçador, sinó que més aviat necessita convertir-se en un punt on poder fer convergir diferents expressions i lluites. El precariat és un subjecte encara en procés de construcció que haurà de fer-se a si mateix en el conflicte (Gómez Villar, 2010). I queda per veure cap a on evolucionarà: si serà el protagonista d'una nova «política del paradís» com defensa Standing (2011), o si aquesta suposada potència revolucionària acabarà quedant diluïda sense haver aconseguit cap canvi significatiu, com en el cas dels *freeters* japonesos (un equivalent al precariat), que haurien deixat de ser «populars», una vegada assumida la precarietat com a normalitat laboral o fins i tot, com una realitat desitjable i «voluntàriament escollida» (Slater, 2010).

(16) Vegeu per exemple algunes de les iniciatives explorades al projecte I+D «EXPDEM: acción política y vida independiente». http://expdem.net/

Referències

Barnes, C.; Mercer, G.; Shakespeare, T. (1999) *Exploring disability. A sociological introduction*. Cambridge, Polity Press.

Bauman, Z. (2013) «Far away from 'solid modernity'. Interview with Zygmunt Bauman by Eliza Kania». *The precariat. Between revolution, temporary protest and a message for change. Conceptualizing precarity in the light of the Occupy and Indignados Movements. R/evolutions. Global Trends & Regional Issues.* (Poznan: R/evolutions Research Center), 1(1), p. 24-29. Disponible a: r-evolutions.amu.edu.pl/issues/REVOLUTIONS_VOL.1.pdf [accés: 24.02.2014].

Beck, U. (2012) «La política económica de la inseguridad». *El País.* Disponible a: http://elpais.com/elpais/2012/04/27/opinion/1335552968_819732.html [accés: 15.03.2014].

Bourdieu, P. (1997) «'La précarité est aujourd'hui partout'. Intervention lors des Rencontres européennes contre la précarité. Grenoble. 12-13 décembre 1997». Disponible a: http://www.gurn.info/en/topics/precarious-work/social-impacts/la-precarite-est-aujourdhui-partout [accés: 24.02.2014].

Butler, J. (2013) «Exercising freedom. Interview with Judith Butler by Eliza Kania». *The precariat. Between revolution, temporary protest and a message for change. Conceptualizing precarity in the light of the Occupy and Indignados Movements. R/evolutions. Global Trends & Regional Issues.* (Poznan: R/evolutions Research Center), 1(1), p. 32-41. Disponible a: r-evolutions.amu.edu.pl/issues/REVOLUTIONS_VOL.1.pdf. [accés: 24.02.2014].

Cantó, O.; Ayala, L. (2014) *Políticas públicas para reducir la pobreza infantil en España. Resumen ejecutivo.* Madrid, UNICEF Comité Español. Disponible a: http://www.unicef.es/actualidad-documentacion/publicaciones/politicas-publicas-para-reducir-la-pobreza-infantil-en-espana [accés: 02.06.2014].

Castel, R. (1997) *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado.* Barcelona, Paidós.

— (2007) «Au-delà du salariat ou en deçà de l'emploi? L'institutionnalisation du précariat », a Paugam, S. [dir.], *Repenser les solidarités. L'apport des sciences sociales*. Paris, PUF, p. 415-433. [accés: 24.02.2014].

— (2010) «Las metamorfosis de la sociología crítica. Entrevista con Robert Castel de Isidro López». *Revista Minerva*. IV època, 14. Disponible a: http://www.revistaminerva.com/articulo.php?id=410

Castro García, C. (2013). «¿Cómo afecta la crisis y las políticas de austeridad a los derechos de las mujeres y a la igualdad? », a Vicent, L.; Castro, C.; Agenjo, A.; Herrero, Y. *El desigual impacto de la crisis sobre las mujeres.* Madrid, FUHEM Ecosocial, p. 13-21. Disponible a: http://www.fuhem.es/ecosocial/articulos.aspx?v=9250& [accés: 02.06.2014].

Comas D'Argemir, D. (2014) «La crisis de los cuidados, ¿la "otra" crisis?». *Agenda Pública, eldiario.es*. Disponible a: http://www.eldiario.es/agendapublica/impacto_social/crisis-cuidados_0_247775381.html [accés: 20.05.2014].

Cruces, J.; de la Fuente, L.; Martínez, A.; Llopis, E.S. (2013) *El impacto de la crisis en las condiciones de vida de las personas mayores.* Madrid, Fundación Primero de Mayo.

Del Pino, E.; Moreno Fuentes, F.J.; Marí-Klose, P. (2014) «La evolución del Estado de bienestar español: un sueño que no se hizo realidad». *Agenda Pública, eldiario.es*. Disponible a: http://www.eldiario.es/agendapublica/impacto_social/evolucion-bienestar-espanol-sueno-realidad_0_245675748.html [accés: 20.05.2014].

Del Río, S. (2004) «La crisis de los cuidados: precariedad a flor de piel». *Sin Permiso*. Disponible a: http://www.rebelion.org/hemeroteca/economia/040308sira.htm [accés: 20.05.2014].

Doerr, N. (2010). «Politicizing Precarity, Producing Visual Dialogues on Migration: Transnational Public Spaces in Social Movements». *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research,* 11 (2). Disponible a: http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1485/3000 [accés: 24.02.2014].

Dörre, K. (2006) «Precarity – the Causes and Effects of Insecure Employment». Goethe Institut. Disponible a: http://www.goethe.de/ges/soz/dos/arb/pre/en1870532.htm [accés: 24.02.2014].

Ezquerra, S. (2011) «Crisis de los cuidados y crisis sistémica: la reproducción como pilar de la economía llamada real». *Investigaciones Feministas,* 2, p. 175-194. Disponible a: http://dx.doi.org/10.5209/rev_INFE.2011.v2.38610 [accés: 02.06.2014].

Ferreira, M. A. V. (2011) «Discapacidad, globalidad y educación: ¿una nueva "política del cuerpo"?». *Revista Latinoamericana de Estudios sobre Cuerpos, Emociones y Sociedad.* 6 (3), p. 6-19.

Fraser, N. (2013) *Fortunes of Feminism. From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis.* Londres-Nova York, Verso.

Fraser, N.; Gordon, L. (2013) «A Genealogy of 'Dependency': Tracing a Keyword of the US Welfare State», a N. Fraser, *Fortunes of Feminism. From Stat-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Londres-Nova York, Verso, p. 83-110.

Gómez Villar, A. (2010) «El trabajador precario y la construcción del precariado como sujeto del cambio». *Astrolabio. Revista Internacional de Filosofía.* 11, p. 209-217. Disponible a: http://www.raco.cat/index.php/Astrolabio/article/view/239024 [accés: 24.02.2014].

Gómez, M. (2014) «Casi 700.000 hogares carecen de cualquier tipo de ingreso». *El País.* Disponible a: http://economia.elpais.com/economia/2014/01/23/empleo/1390510305_428280.html [accés: 20.05.2014].

González-Bueno, G.; Bello, A.; Arias, M. (2012) *La infancia en España, 2012-2013. El impacto de la crisis en los niños.* Madrid, UNICEF España.

Jasiewicz, E. (2013) «In Flux: precarious labor and fragile hopes». *The precariat. Between revolution, temporary protest and a message for change. Conceptualizing precarity in the light of the Occupy and Indignados Movements. R/evolutions. Global Trends & Regional Issues.* (Poznan: R/evolutions Research Center), 1(1), p. 154-159. Disponible a: r-evolutions.amu.edu.pl/issues/REVOLUTIONS_VOL.1.pdf [accés: 24.02.2014].

Jiménez Lara, A. i A. Huete García (2010) «Políticas públicas sobre discapacidad en España. Hacia una perspectiva basada en los derechos». *Política y Sociedad*, 47 (1), p. 137-152. Disponible a: http://revistas.ucm.es/index.php/POSO/article/view/POSO1010130137A [accés: 15.03.2014].

Martin, C. (2013) «Penser la vulnerabilité. Les apports de Robert Castel». *ALTER, European Journal of Disability Research,* 7, p. 293-298.

Morris, J. (2001) «Impairment and disability: constructing an ethics of care which promotes human rights». *Hypatia*, 6 (4), p. 1-16. doi: 10.1111/j.1527-2001.2001.tb00750.x

Oxfam (2013) *La trampa de la austeridad. El verdadero coste de la desigualdad en Europa.* Disponible a: http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp174-cautionary-tale-austerity-inequality-europe-120913-es.pdf [accés: 20.05.2014].

Precarias a la Deriva (2004) *A la deriva por los circuitos de la precariedad femenina.* Madrid, Traficantes de sueños.

— (2005) «Una huelga de mucho cuidado (Cuatro hipótesis)». EIPCP. Disponible a: http://eipcp.net/transversal/0704/precarias2/es [accés: 15.03.2014].

Requena, A. (2014) «Ya hay más beneficiarios de ayuda asistencial que de paro». *eldiario.es*. Disponible a: http://www.eldiario.es/economia/beneficiarios-subsidios-asistenciales-prestaciones-contributivas_0_249875608.html [accés: 20.05.2014].

Savage, M.; F. Devine, N.; Cunningham, M.; Taylor, Y.; Li, J.; Hjellbrekke, B.; Le Roux, S.; Friedman, S. i A. Miles (2013) «A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment». *Sociology*, 42 (2), p. 219-250.

Sheldon, A. (1999) «Personal and Perplexing: Feminist disability politics evaluated». *Disability & Society*, 14 (5), p. 643-657.

Slater, D. H (2010) «The Making of Japan's New Working Class: "Freeters" and the Progression From Middle School to the Labor Market». *The Asia-Pacific Journal.* Disponible a: *http://japanfocus.org/-david_h_-slater/3279* [accés: 15.03.2014].

Sowa, J. (2013) «Multitude as a subject of democratic revolutions. Several conclusions from the psychoanalysis of a collective voice». *The precariat. Between revolution, temporary protest and a message for change. Conceptualizing precarity in the light of the Occupy and Indignados Movements. R/evolutions. Global Trends & Regional Issues.* (Poznan: R/evolutions Research Center), 1(1), p. 32-41. Disponible a: r-evolutions.amu.edu.pl/issues/REVOLUTIONS_VOL.1.pdf [accés: 24.02.2014].

Standing, G. (2011) *The Precariat. The New Dangerous Class.* Londres, Bloomsbury Academic. Disponible a: http://dx.doi.org/10.5040/9781849664554 [accés: 24.02.2014].

— (2012) «The Precariat, the Social Democratic Challenge». Presentació del llibre *The Precariat* a la Universidade de São Paulo. Disponible a: www.guystanding.com [accés: 24.02.2014].

— (2013*a*) «Join together, demand change, and risk. Interview with Guy Standing by Eliza Kania». *The precariat. Between revolution, temporary protest and a message for change. Conceptualizing precarity in the light of the Occupy and Indignados Movements. R/evolutions. Global Trends & Regional Issues.* (Poznan: R/evolutions Research Center), 1(1), p. 44-51. Disponible a: r-evolutions.amu.edu.pl/issues/REVOLUTIONS_VOL.1.pdf [accés: 24.02.2014].

— (2013*b*) «Tenemos que luchar por una renta básica. Entrevista de Andrés Lomeña». *Sin Permiso.* Disponible a: *http://www.sinpermiso.info/textos/index.php?id=6112* [accés: 15.03.2014].

— (2013c) «Prefacio a la edición española». *El precariado. Una nueva clase social*. Disponible a: http://www.jsfviena.net/2013/08/12/el-precariado-una-nueva-clase-social-guy-standing-2013/ [accés: 15.03.2014].

El 'precariado' ante la crisis: retos y oportunidades

Resumen: La crisis económica, política y social desplegada a raíz del colapso financiero del año 2008 ha agudizado los procesos de precarización que venían produciéndose en Europa en las últimas décadas. Esta expansión de la precariedad ha impulsado la popularidad del concepto de precariado que, inicialmente utilizado en análisis sobre las transformaciones del mercado de trabajo, se ha ido convirtiendo en un marco de referencia desde el cual hacer converger las luchas políticas de diversos colectivos. Así, el texto propone un análisis de la situación de las personas con trabajos precarios en relación con la de otros grupos sociales: las personas que no viven directamente de su trabajo (porque reciben una prestación social) o aquellas que se dedican a realizar trabajos no remunerados (como las tareas domésticas y de cuidado). El objetivo es reflexionar sobre los retos y oportunidades del precariado como potencial sujeto político orientado al cambio social desde esta heterogeneidad de experiencias de la precariedad.

Palabras clave: precariado, crisis, trabajo, asistencia social, cuidados

Le 'précariat' devant la crise: défis et opportunités

Résumé: La crise économique, politique et sociale qui s'est déployée à la suite du krach financier de 2008 a aiguisé les processus de précarisation qui se produisaient en Europe au cours de ces dernières décennies. Cette expansion de la précarité a impulsé la popularité du concept de *précariat* qui est devenu, alors qu'il était initialement utilisé dans les analyses des transformations du marché de l'emploi, un cadre de référence depuis lequel on peut faire converger les luttes politiques de divers collectifs. Ainsi, le texte propose une analyse de la situation des individus ayant un emploi précaire par rapport à celle d'autres groupes sociaux: les individus qui ne vivent pas directement de leur travail –parce qu'ils reçoivent une prestation sociale– ou ceux qui se consacrent à des travaux non rémunérés –tels que les tâches domestiques et de soins. L'objectif est de réfléchir quant aux défis et opportunités du *précariat* comme potentiel sujet politique orienté vers le changement social depuis l'hétérogénéité de ces expériences de la précarité.

Mots clés: précariat, crise, travail, assistance sociale, soins

Precariats *in the recession: challenges and opportunities*

Abstract: The economic, political and social crisis that unfolded in the wake of the 2008 financial crash has worsened the processes of instability that emerged in Europe in recent decades. Increasing precariousness has boosted the popularity of the concept of *precariat*. This concept was initially used in analyses of changes in the labour market, but has gradually become a framework of reference that brings together the political struggles of various groups. This paper analyses the situation of people with precarious jobs in comparison to that of other social groups: people who do not live directly from their work (because they receive social benefits) or those who carry out unpaid work (such as housework or care). The aim is to reflect on the challenges and opportunities of *precariat* as a potential political subject focused on social change and based on the wide range of experiences of precariousness.

Key words: *precariat*, recession, work, social work, care